

مدیریت تعاونی‌ها

(رشته مدیریت دولتی)

مهدی قمیان

دکتر مجتبی رفیعی

دکتر محمد موسوی

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی ثمره کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صوری جدید چاپ می‌شود.

متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و **کمک درسی** (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در وبگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

فهرست مطالب کتاب

یازده	پیشگفتار
۱	فصل اول. کلیات و مبانی نظری تعاون
۱	هدف کلی
۱	اهداف رفتاری
۲	۱-۱ مفهوم تعاون
۴	۲-۱ تعریف تعاون و تعاونی
۴	۱-۲-۱ تعریف تعاون از دیدگاه صاحب نظران
۵	۲-۲-۱ تعریف تعاونی از دیدگاه اتحادیه بین‌المللی تعاون (I.C.A)
۶	۳-۲-۱ تعریف تعاونی از دیدگاه قانون
۷	۳-۱ مشخصه‌های تعاونی
۸	۴-۱ هدف از تشکیل تعاونی
۱۰	۵-۱ نقش و کارکرد تعاونی
۱۱	الف) بررسی کارکرد مشترک (یا عام) تعاونی‌ها
۱۴	ب) بررسی کارکرد خاص (یا ویژه) تعاونی‌ها
۱۵	۶-۱ اهمیت و ضرورت تعاونی
۱۷	۷-۱ مزایای تعاونی
۱۸	۸-۱ ارزش‌های تعاونی
۲۱	۹-۱ اصول تعاونی
۲۶	۱۰-۱ تاریخچه و سیر تحول تعاون در جهان
۲۶	۱-۱۰-۱ جنبش تعاونی در عصر تعاون اجتماعی
۲۹	۲-۱۰-۱ جنبش تعاونی در عصر صنعتی یا علمی
۳۱	۱۱-۱ نظریه پردازان تعاونی
۳۱	کلود هانری سن سیمون (۱۸۲۵-۱۷۶۰)
۳۱	رابرت اون (۱۸۵۸-۱۷۷۱)

۳۲	شارل فوریه (۱۷۷۳-۱۸۳۷)
۳۳	فیلیپ بوشه (۱۷۶۹ - ۱۸۶۱)
۳۳	ویلیام کینگ (۱۷۸۶ - ۱۸۶۶)
۳۳	کدی (۱۸۸۲ - ۱۹۵۹)
۳۴	آرون سایپرو (۱۸۸۴ - ۱۹۵۹)
۳۵	تویوهیکو کاگاو (۱۸۸۸-۱۹۶۰)
۳۵	۱۲-۱ پیدایش تعاونی‌ها در ایران و بررسی عملکرد آنها
۳۶	۱-۱۲-۱ نهضت تعاونی قبل از انقلاب اسلامی ایران
۳۶	۲-۱۲-۱ نهضت تعاونی بعد از انقلاب اسلامی ایران
۳۶	جمع‌بندی
۳۸	سؤالات فصل اول
۴۱	فصل دوم. انواع تعاونی‌ها (و مقایسه آن با سایر شرکت‌ها)
۴۱	هدف کلی
۴۱	هدف‌های رفتاری
۴۱	۱-۲ مقدمه
۴۳	۲-۲ تعریف شرکت
۴۴	۳-۲ شرکت‌های تجاری
۴۴	شرایط اساسی شرکت‌های تجارتي
۴۶	۴-۲ شخصیت حقوقی
۴۷	۱-۴-۲ انواع اشخاص حقوقی و نحوه تشکیل آنها
۴۸	۲-۴-۲ حقوق و تکالیف اشخاص حقوقی
۴۹	۳-۴-۲ اقامتگاه و تابعیت اشخاص حقوقی
۵۰	۵-۲ انواع شرکت‌های تجاری
۵۲	۱-۵-۲ شرکت‌های سهامی
۵۵	انواع شرکت‌های سهامی
۵۷	۲-۵-۲ شرکت با مسئولیت محدود
۵۸	۳-۵-۲ شرکت تضامنی
۵۹	۴-۵-۲ شرکت نسبی
۶۰	۵-۵-۲ شرکت‌های مختلط
۶۱	الف) شرکت مختلط سهامی
۶۱	ب) شرکت مختلط غیرسهامی
۶۲	۶-۵-۲ شرکت تعاونی
۶۳	۶-۲ مهم‌ترین ویژگی‌های شرکت‌های تعاونی
۶۶	۷-۲ انواع شرکت‌های تعاون
۶۶	۱-۷-۲ انواع شرکت‌های تعاونی برحسب اندازه
۶۶	الف) شرکت‌های تعاونی محدود

۶۷	ب) شرکت‌های تعاونی گسترده
۶۸	۲-۷-۲ انواع شرکت‌های تعاونی برحسب نوع عضویت
۶۸	الف) شرکت تعاونی عام
۶۸	ب) شرکت تعاونی خاص
۶۹	۲-۷-۳ انواع شرکت‌های تعاونی برحسب گرایش فعالیت
۸۳	۲-۷-۴ انواع شرکت‌های تعاونی برحسب نوع عملیات:
۸۳	الف) شرکت تعاونی تولیدی
۸۳	ب) شرکت تعاونی توزیعی
۸۴	۲-۷-۵ انواع شرکت‌های تعاونی برحسب هدف
۸۴	الف) شرکت‌های تعاونی یک منظوره
۸۵	ب) شرکت‌های تعاونی چندمنظوره
۸۸	سؤالات فصل دوم

۹۳	فصل سوم. مبانی قانونی تعاون
۹۳	هدف کلی
۹۳	هدف‌های رفتاری
۹۳	۳-۱ مقدمه
۹۵	۳-۲ پیشینه قانونی تعاون
۹۵	۳-۲-۱ شورای عالی تعاون
۹۶	۳-۲-۲ سازمان مرکزی تعاون روستایی
۹۷	۳-۲-۳ سازمان مرکزی تعاون
۹۸	۳-۲-۴ وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستایی
۹۸	۳-۲-۵ وزارت تعاون و امور روستاها
۱۰۰	۳-۲-۶ مرکز گسترش خدمات تولیدی و عمرانی
۱۰۱	۳-۲-۷ سازمان مرکزی تعاونی‌های معدنی
۱۰۲	۳-۲-۸ وزارت تعاون
۱۰۲	۳-۳ بررسی اصول ۴۳ و ۴۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
۱۰۳	۳-۳-۱ اصل ۴۳ قانون اساسی
۱۰۴	۳-۳-۲ اصل ۴۴ قانون اساسی
۱۰۴	۳-۳-۳ سیاست‌های کلی اصول ۴۳ و ۴۴؛ از قانون تا اجرا
۱۰۵	۳-۴ بررسی قانون بخش تعاونی اقتصاد جمهوری اسلامی ایران
۱۰۶	۳-۴-۱ اهداف و ضوابط کلی بخش تعاونی
۱۰۷	۳-۴-۲ عضو
۱۰۹	۳-۴-۳ سرمایه
۱۱۱	۳-۴-۴ حساب سود و زیان و تقسیم سود و سایر مقررات مالی
۱۱۱	۳-۴-۵ تعاونی‌های تولید و توزیع
۱۱۲	۳-۴-۶ ارکان تعاونی‌ها

۱۱۲	الف) مجمع عمومی
۱۱۵	ب) هیأت مدیره
۱۱۷	ج) بازرسی
۱۱۸	۷-۴-۳ اتحادیه تعاونی
۱۲۱	۸-۴-۳ تشکیل و ثبت تعاونی‌ها
۱۲۱	۹-۴-۳ ادغام، انحلال و تصفیه
۱۲۱	الف) ادغام
۱۲۳	۱۰-۴-۳ اتاق تعاون
۱۲۵	۱۱-۴-۳ وزارت تعاون
۱۲۸	۱۲-۴-۳ سایر مقررات
۱۲۹	۵-۳ مقایسه بخش تعاونی با سایر بخش‌های اقتصادی
۱۳۲	جمع‌بندی
۱۳۴	سؤالات بخش سوم
۱۳۹	فصل چهارم. مدیریت تعاونی‌ها
۱۳۹	هدف کلی
۱۳۹	هدف‌های رفتاری
۱۴۰	۱-۴ مقدمه
۱۴۰	۲-۴ تعاونی به مثابه یک سیستم اجتماعی
۱۴۲	۳-۴ هدف‌گذاری
۱۴۳	اول) رفع نیازمندی‌های مشترک اعضا
۱۴۳	دوم) تقویت و حفظ سرمایه تعاونی
۱۴۴	سوم) عضوگیری
۱۴۵	۴-۴ برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری در تعاونی‌ها
۱۴۸	۵-۴ سازماندهی تعاونی‌ها
۱۴۹	الف) عوامل مربوط به تعهد و ایمان
۱۵۰	ب) عوامل مربوط به شخصیت
۱۵۰	۶-۴ هماهنگی و ارتباطات در تعاونی‌ها
۱۵۰	۱-۶-۴ رابطه فرد و سازمان
۱۵۱	۲-۶-۴ شکل سازمان‌های تعاونی در چهارچوب اهداف فردی
۱۵۲	۳-۶-۴ شکل‌گیری اهداف جمعی براساس اهداف فردی
۱۵۳	۷-۴ بسیج منابع و مدیریت نیروی انسانی تعاونی‌ها
۱۵۵	۸-۴ هدایت و رهبری در تعاونی‌ها
۱۵۷	الف) صفات شخصی
۱۵۸	ب) خصوصیات اخلاقی
۱۵۹	۹-۴ کنترل و بازرسی تعاونی‌ها
۱۵۹	۱-۹-۴ کنترل

۱۵۹	۲-۹-۴ بازرسی
۱۶۱	سؤالات فصل چهارم
۱۶۳	فصل پنجم. تحلیل عملکرد و بررسی موردی تعاونی‌ها
۱۶۳	هدف کلی
۱۶۳	اهداف رفتاری
۱۶۳	۱-۵ مقدمه
۱۶۵	۲-۵ ارزیابی عملکرد تعاونی‌ها و مراحل راه‌اندازی یک تعاونی
۱۶۸	۳-۵ بررسی موردی برخی تعاونی‌های موفق
۱۶۸	۱-۳-۵ شرکت تعاونی تولیدی، توزیعی نوید نور (تعاونی برتر استان اصفهان)
۱۶۹	پروژه‌ها و طرح‌های درمانی و پیشگیری
	۲-۳-۵ شرکت تعاونی مسکن کارشناسان شهرداری مشهد (تعاونی برتر استان خراسان رضوی)
۱۷۰	
۱۷۲	۳-۳-۵ شرکت تعاونی مصرف شهید منصور ستاری (تعاونی برتر فرا استانی)
۱۷۴	۴-۳-۵ شرکت تعاونی اعتبار فرهنگیان تبریز (تعاونی برتر استان آذربایجان شرقی)
۱۷۵	۵-۳-۵ شرکت تعاونی افزار کارا (تعاونی برتر استان آذربایجان غربی)
۱۷۶	سؤالات فصل پنجم
۱۷۷	پیوست‌ها
۱۸۱	منابع

پیشگفتار

همکاری و کمک به دیگران ریشه در زندگی اجتماعی انسان‌ها دارد، بدون کمک و یاری متقابل افراد، غلبه بر دشواری‌های اجتماعی و اقتصادی امکان‌پذیر نیست. رفتار تعاونی، نشانه‌ای از عزم انسان‌ها و برخورد اصولی و مبتنی بر اراده‌ی جمعی با مشکلات اقتصادی و اجتماعی است. تمامی مکاتب اجتماعی، نهضت تعاونی را یک راه‌حل اساسی برای رفع نارسائی‌های اقتصادی - اجتماعی می‌دانند. تعاون، نهضتی است که در جهان به خوبی شناخته شده و با توجه به نقشی که در جلوگیری از تورم و تثبیت قیمت‌ها ایفا می‌کند، مورد اقبال جوامع مختلف جهان قرار گرفته است. هدف این درس آشنایی با انواع تعاونی‌ها، ویژگی‌های هر یک و نحوه مدیریت آنها است.

بدین سبب، دانشجویان در فصل اول با «کلیات و مبانی نظری تعاون» شامل تعاریف، مفاهیم، اهمیت و ضرورت، تاریخچه و سیر تحول آن در جهان، تاریخچه و سیر تحول آن در ایران، ویژگی‌ها، اصول و نظریات تعاون آشنا می‌شوند. در فصل دوم انواع تعاونی‌ها اهداف و ویژگی‌های تعاونی‌های مختلف و موقعیت آنها در تعامل با عوامل محیطی بررسی می‌شود.

در فصل سوم مبانی قانون تعاون، وضعیت تعاونی‌ها در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و مقایسه بخش تعاونی با سایر بخش‌های اقتصادی کشور مورد بررسی قرار می‌گیرد. در فصل چهارم تعاونی به مشابه یک سیستم باز اجتماعی، هدف‌گذاری، برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری، سازماندهی، هماهنگی، ارتباطات، بسیج منابع، مدیریت منابع انسانی، هدایت و رهبری، کنترل نظارت و بازرسی در تعاونی‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد. در فصل پنجم با توجه به سوابق موجود، عملکرد برخی از مؤسسات تعاونی بررسی می‌شود.

فصل اول

کلیات و مبانی نظری تعاون

هدف کلی

هدف کلی از فصل اول، آن است که دانشجو با مفاهیم و تعاریف تعاونی، اهمیت و ضرورت تعاونی‌ها، تاریخچه و سیر تحول تعاونی‌ها، نحوه پیدایش تعاونی‌ها در ایران و عملکرد آنها و نیز اصول تعاونی آشنا شود.

اهداف رفتاری

انتظار می‌رود پس از مطالعه درس بتوانید:

۱. مفهوم عام و خاص تعاون را بیان کنید.
۲. تعاون را از دیدگاه صاحب‌نظران مختلف تعریف کنید.
۳. تعاونی را از دیدگاه I.C.A تعریف کرده و نکات عمده این تعریف را بنویسید.
۴. شرکت‌های تعاونی را از دیدگاه قانون بخش تعاون جمهوری اسلامی ایران شرح دهید.
۵. مشخصه‌های تعاونی را بیان کنید.
۶. هدف از تشکیل تعاونی را شرح دهید.
۷. نقش و کارکرد تعاونی را توضیح دهید.
۸. اهمیت و ضرورت تعاونی را شرح دهید.
۹. مزایای تعاونی را بیان کنید.
۱۰. ارزش‌های تعاون را توضیح دهید.

۱۱. اصول تعاون را توضیح دهید.
۱۲. نظریات تعاونی از دیدگاه صاحب‌نظران مختلف را به‌طور خلاصه شرح دهید.
۱۳. تاریخچه و سیر تحول تعاون را در جهان توضیح دهید.
۱۴. نحوه پیدایش تعاون در ایران را شرح دهید.

۱-۱ مفهوم تعاون

لغت تعاون^۱ به معنای یکدیگر را یاری رساندن، به هم یاری کردن، همدستی، همیاری و دستگیری آمده است (معین، ۱۳۸۵).

در لغت‌نامه دهخدا نیز، هم پشت شدن، یکدیگر را یاری کردن، یاری کردن بعضی افراد بعضی دیگر را، معادل واژه‌ی تعاون ذکر شده است (انصاری، ۱۳۸۶).

تعاون به این مفهوم یکی از جنبه‌های مهم زندگی اجتماعی است و چون با ذات و فطرت انسان‌ها سازگار می‌باشد از آغاز زندگی جمعی بشر کاربرد داشته است. در معانی ذکر شده همکاری یا تعاون تقریباً مترادف با کلماتی نظیر همیاری قرار می‌گیرد که واژه اخیر نیز مانند همکاری، کلمه‌ای ترکیبی است که از اضافه کردن پیشوند «هم» به «یاری» بدست آمده و معنی یاری رساندن به دیگران و در مقابل یاری گرفتن از آنها و کمک متقابل را می‌رساند. بدین ترتیب در محتوی همکاری و همیاری و تعاون، جمع و خصلت جمعی بودن و روابط متقابل، به بیان دیگر کنش و واکنش متقابل در جهت کمک و حمایت متقابل به روشنی دیده می‌شود. لذا تعاون می‌تواند موجب ارتباط افراد یک جامعه و پیدایش روحیه برادری و نودوستی در بین آنها شود و از تفرق و تقابل و همچنین از خودخواهی و خودپرستی و بی‌توجهی به مسائل و منافع دیگران بکاهد. از این نظر همکاری و تعاون در نقطه مقابل مفهوم رقابت^۲ قرار می‌گیرد که در آن فرد و فردیت نهفته است. واژه دیگری که از لحاظ مفهوم به همکاری نزدیک است، دیگر یاری است که کمک کردن به دیگران بدون داشتن انتظار کمک از کمک گیرنده و یا بدون تصور سهم و نفع از امری که به کمک او انجام گرفته است را معنی می‌دهد بنابراین دیگر یاری که صرفاً براساس خیرخواهی و انسان دوستی صورت می‌گیرد فاقد عنصر مشارکت در نفع و حاصل بدست آمده می‌باشد. دیگر یاری که صورت کامل و

والای آن فداکاری و ایثار یعنی نادیده گرفتن خود و منافع و خواست‌های خود به نفع ارزش‌های عالی‌تر می‌باشد، نیز اثرات کاملاً مثبت و پایداری را در ایجاد همبستگی اجتماعی و وفاق گروهی دارا می‌باشد.

خود یاری در زبان فارسی واژه ایست نسبتاً جدید، معنی تحت‌اللفظی آن می‌تواند خودیاری رساندن باشد، که تلویحاً جدایی از دیگران و بی‌توجهی به سایرین را معنی می‌دهد و در این معنی به مفهومی رقابت نزدیک‌تر می‌گردد. البته باید توجه داد که خودیاری در معنی لغوی آن به‌کار برده نمی‌شود.

کاربرد دوم و متداول واژه خودیاری، با معنی همکاری و تعاون نزدیک می‌باشد و منظور از آن اقدامی است که گروهی از افراد و یا اعضای جامعه‌ای (که معمولاً جوامع کوچک و اکثراً روستاها مورد نظر است) برای رفع مشکلات خود و یا بدست آوردن خدمات یا تسهیلات جدید بدان توسل می‌جویند. خودیاری در برداشت دوم عمدتاً در رابطه با طرح‌های نوسازی و ایجاد تسهیلات لازم در مناطق روستایی به‌کار برده می‌شود و منظور کمک مالی یا تأمین نیروی انسانی و یا ... است که روستاییان در اختیار اجرای این نوع طرح‌ها قرار می‌دهند.

همکاری در جامعه به‌صورت‌های مختلفی متجلی می‌گردد که دو قسم آن به‌شرح زیر قابل ذکر است:

الف) همکاری مستقیم که منظور از آن مشارکتی است که گروهی از افراد در یک امر یا فعالیت واحد و مشابه انجام می‌دهند نظیر بازی، نمایش، فعالیت‌های تولیدی (زراعی یا نیمه زراعی) که در این نوع همکاری ارتباط مستقیم بین افراد همکاری کننده و بهره‌برداری مستقیم از فعالیتی که انجام می‌شود، وجود دارد.

ب) همکاری غیرمستقیم که عبارت از فعالیتی است که افراد در امور یا فعالیت‌های متعدد و متفاوت و طبعاً غیرمشابه صورت می‌دهند. در همکاری غیرمستقیم برخلاف شکل مستقیم آن افراد همکاری کننده ارتباط بی‌واسطه در فعالیت و همچنین بهره‌وری مستقیم از حاصل کار یکدیگر ندارند بلکه از نتایج غایی و نهایی فعالیت‌های مستقل و متفاوت یکدیگر متمتع می‌شوند. تقسیم کار بارزترین و گویاترین نمونه همکاری‌های غیرمستقیم است که در فعالیت‌های کشاورزی و به‌خصوص صنعتی و در خانواده و... مشاهده می‌شود. جوامع سنتی و روستایی بیشتر بر پایه همکاری‌های

مستقیم استوار هستند، در حالیکه در اجتماعات غیرسستی و پیشرفته از نظر تکنولوژیک عمدتاً همکاری‌های غیرمستقیم مشاهده می‌شوند.

آنچه که در این بحث مورد نظر و توجه ما است، همکاری‌های مستقیم است که در همه جوامع به‌خصوص در کشورهای در حال توسعه هنوز هم به‌صورت‌های مختلف و بسیار متنوع در شهر و به‌ویژه در روستاها محور بسیاری از فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی قرار دارد (انصاری، ۱۳۸۶).

از سوی دیگر بایستی به معنای خاص تعاون نیز اشاره نمود؛ تعاون به مفهوم خاص آن به نوع مشخصی از کار کردن با یکدیگر اشاره دارد که از طریق تشکیل سازمان رسمی و به‌کارگیری روش‌های مدیریتی خاص، دسترسی به اهداف مشترک را امکان‌پذیر می‌سازد.

۲-۱ تعریف تعاون و تعاونی

۱-۲-۱ تعریف تعاون از دیدگاه صاحب‌نظران

صاحب‌نظران مختلف تعاریف متفاوتی از تعاون ارائه کرده‌اند که در زیر به برخی از آنها اشاره می‌شود. به عقیده پراکاش^۱ «تعاونی‌ها سازمان‌هایی هستند که در زمره‌ی انواع سازمان‌های داوطلبانه یا غیردولتی قرار می‌گیرند. تعاونی‌ها، سازمان‌های مردمی هستند که توسط خود اعضا و با اختیار کامل آنها تشکیل و به روش صحیح و دموکراتیک منطبق با اصول بین‌المللی تعاون اداره می‌شوند.»

به نظر آرگایل^۲ «تعاون به رفتارهای اجتماعی همکارانه اطلاق می‌شود، یعنی انجام کارهایی که نیازمند همکاری دو نفر (یا بیشتر) است، خواه بازی کردن با الاکلنگ باشد یا بازی تنیس، اجرای انواع موسیقی، کار کردن در یک گروه، شرکت در یک گفتگو، یا داشتن یک رابطه اجتماعی در هر یک از این موارد نظام اجتماعی وجود دارد که در آن فعالیت‌های هر عضو برای دستیابی به محصول نهایی هماهنگ می‌شود.»

اموری^۳ مؤلف کتاب تعاون و اصول اولیه آن، تعاون را طریقه‌ای برای زندگی و فلسفه‌ای برای حیات می‌داند، که مجموعه‌ای از پوشش‌ها و شیوه‌های رفتاری می‌باشد

که در عین حال مجموعه‌ای از اصول و مبانی برای راهنمایی زندگی فردی و اجتماعی انسان‌هاست. تعاون ترکیبی از خود یاری و کمک متقابل می‌باشد که گرایش آن در جهت بناگذاری ارزش‌های جهانی است (شکیبا مقدم، ۱۳۸۹).

۱-۲-۲ تعریف تعاونی از دیدگاه اتحادیه بین‌المللی تعاون (I.C.A)

اتحادیه بین‌المللی تعاون (I.C.A)^۱، کمیته ای مستقل و غیردولتی است که در سال ۱۸۹۵ تأسیس شد و در حال حاضر دارای ۲۵۵ سازمان عضو از ۹۵ کشور مختلف جهان می‌باشد (سایت رسمی اتحادیه بین‌المللی تعاون). اتحادیه بین‌المللی تعاون، تعاونی را این‌گونه تعریف کرده است:

«تعاونی، شرکت مستقلی است که با گرد هم آمدن اعضا به شکل داوطلبانه به منظور رفع نیازهای مشترک اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و برآوردن خواسته های اعضا از طریق مالکیت مشترک و نظارت مردمی شکل می‌گیرد» (بیانیه اتحادیه بین‌المللی تعاون).

این تعریف صرفاً شرح کوتاه و مختصری از تعاونی ارائه می‌دهد. هدف توصیف یک تعاونی «تمام عیار» نیست. می‌توان گفت که تعاونی‌ها مقیاس وسیعی را تحت پوشش دارند چرا که اعضا تعاونی‌های مختلف به طرق مختلف با تعاونی سروکار دارند و از سوی دیگر اعضا باید در سازماندهی به امور خود از آزادی عمل برخوردار باشند. امید آن می‌رود که این تعریف در تهیه پیش‌نویس قانون، آموزش اعضا و تهیه متونی در این رابطه مورد استفاده قرار گیرد (شکیبا مقدم، ۱۳۸۹).

در تعریف فوق نکات عمده زیر ملاحظه می‌شود:

اجتماع مستقل اشخاص: این بخش از تعریف روشن می‌سازد که تعاونی سازمانی جمعی است که با تشکل اشخاص بوجود می‌آید، پس اولین شرط تشکیل تعاونی وجود اشخاص می‌باشد، علاوه بر آن، تعاون شخصیتی است مستقل که به سایر سازمان‌ها از جمله دولت وابستگی ندارد.

وجود هدف یا نیاز مشترک: فلسفه وجودی تعاون تأمین اهداف و نیازهای مشترک اعضا است، لذا تشکیل تعاونی و استمرار فعالیت آن منوط به تلاش برای دستیابی به اهداف و رفع نیازهای مشترک اعضا است.

اداره و نظارت دموکراتیک: این جزء تعریف به شیوه‌ی مدیریت و اداره‌ی تعاونی اشاره دارد در این زمینه نقش و وظیفه اعضا با اهمیت می‌باشد و به موجب آن، همه‌ی اعضا در مدیریت و نظارت تعاونی به شیوه دموکراتیک مشارکت می‌نمایند.

عضویت اختیاری: تعاونی‌ها، سازمان‌های داوطلبانه می‌باشند که با اراده و توافق اعضا برای تأمین نیازهای مشترک تأسیس می‌گردند. لذا هیچ‌کس را نمی‌توان به اجبار به عضویت تعاونی وادار نمود، همچنین ادامه عضویت از اختیارات اعضا می‌باشد و لغو آن تنها در چهارچوب مقررات مندرج در اساس‌نامه تعاونی امکان‌پذیر می‌باشد.

۱-۲-۳ تعریف تعاونی از دیدگاه قانون

به موجب ماده ۲ قانون بخش تعاونی اقتصاد، «شرکت‌هایی که با رعایت مقررات این قانون تشکیل و به ثبت رسند، تعاونی شناخته می‌شوند». بنابراین قانونگذار برخلاف سایر شرکت‌ها از تعریف شرکت تعاونی خودداری نموده و فقط اعلام کرده است که هر شرکتی طبق قانون مزبور تشکیل شود، تعاونی محسوب می‌شود. شرکت تعاونی شرکتی تجاری است و مقنن شرایط تأسیس و اداره آن را در مواد مختلف بیان کرده است. با توجه به قانون مزبور:

شرکت‌ها و اتحادیه‌های تعاونی دارای شخصیت حقوقی مستقل هستند
دولت موظف است در شرایط مساوی در اجرای طرح‌ها و پژوهش‌های خود، اولویت را به بخش تعاونی بدهد

تعاونی‌ها الزاماً دارای تابعیت ایرانی هستند

تعاونی‌ها ممکن است به صورت تعاونی تولید یا تعاونی توزیع فعالیت نمایند
تعاونی‌ها می‌توانند برخلاف سایر شرکت‌های تجاری، اتحادیه تشکیل دهند (ثابت سعیدی، ۱۳۸۵).

۳-۱ مشخصه‌های تعاونی

وجود یک سری مشخصه‌های ویژه، تعاونی را به‌عنوان شکل مخصوصی از سازمان نشان می‌دهد (انصاری، ۱۳۸۶)؛

- گروهی افراد با حداقل یک مسئله اقتصادی مشترک
- وجود انگیزه خودیاری، یعنی اعتقاد به کوشش گروهی برای رسیدن به هدف گروه و در نتیجه هدف تک تک اعضا تعاونی و تأمین نیاز مشترک از طریق فعالیت دسته جمعی مبتنی بر کمک متقابل
- وسیله‌ای برای رسیدن به هدف مورد نظر که عبارت از تشکیل یک مؤسسه مشترک خواهد بود

- هدف اصلی و اساسی شرکت تعاونی که عبارت است از ارائه خدمات به منظور ارتقای موقعیت اقتصادی و اجتماعی اعضای تعاونی

- برابری اعضا در اداره تعاونی و رعایت عدالت در تأمین منابع و امکانات تعاونی (نظیر سرمایه و نیروی کار و...) و همچنین در بهره‌برداری از تعاونی (چه به صورت استفاده از خدمات تعاونی و چه به شکل سهم بردن از سود حاصل در تعاونی). این نکته از مهم‌ترین ویژگی‌های تعاونی است که آن را از شرکت‌های غیرتعاونی متمایز می‌سازد و خصلت عدالت‌جویانه را به تعاونی می‌دهد. رعایت اصول تعاونی ضامن و تأمین کننده این خصلت است که هر یک از اصول اساسی تعاون سهم و نقش ویژه خود را در این زمینه دارا هستند. مثلاً رعایت اصل اداره دموکراتیک، برابری اعضا در مدیریت و اصول مربوط به تقسیم سود عدالت در بهره‌برداری را تأمین می‌کنند که عدم اعمال این اصول موجب دور شدن تعاونی از ماهیت اصلی خود و نزدیک شدن آن به شرکت‌های غیرتعاونی می‌گردد.

لازمه خودیاری منطقاً وجود زمینه مناسب و مساعد برای ارائه ابتکارات و نوآوری اعضا است. اعضای چنین سازمان‌هایی باید آمادگی کامل و محرک مؤثری برای اعمال ابتکار عمل در راه بهبود و پیشبرد امور تعاونی خود داشته باشند و فعالانه در رسیدن به هدف جمعی (فعالیت اقتصادی که تعاونی تعهد اجرای آن را نموده است) مشارکت کنند.

تجربه‌های متعدد به ما آموخته است که وجود منافع یا لااقل یک نفع شخصی ماندگارترین و مستحکم‌ترین محرک برای مشارکت افراد در فعالیت‌های شرکت تعاونی است. ویژگی‌ای که تعاونی را به وسیله‌ای بالقوه قوی برای توسعه اجتماعی - اقتصادی جامعه تبدیل می‌نماید، قدرت این سازمان در تلفیق و ترکیب منافع فردی و علایق گروهی است به‌صورتی که منافع فردی اعضا به شکل محرک و عامل پیش برنده‌ای برای کار دسته جمعی و نتیجتاً استفاده تمام افراد گروه به خدمت گرفته می‌شود.

در یک «شرکت»، اعضا جهت تأمین اهداف و ارزش‌های مورد نظر، وظایف مشخصی را به‌طور مشارکتی انجام می‌دهند (Payan, 2007).

در اینجا باید لزوماً به یک نکته مهم اشاره شود که در شرکت‌های تعاونی طبیعتاً افرادی به عضویت وارد می‌شوند که لااقل دارای یک نیاز مشترک (نفع شخصی) بوده و به‌منظور تأمین و رفع این احتیاج خاص، شرکت تعاونی موجودیت می‌یابد. به عبارت دیگر حیطه فعالیت شرکت به تأمین نیاز و یا نیازهای عمومی و جمعی اعضا و مسائلی است که به‌طور مستقیم با آن مرتبط هستند محدود می‌گردد. لذا در چنین شرایطی نوعی هماهنگی و تطابق در هدف‌های اعضا (در زمینه خاص مورد نظر) و هدف‌های سازمان تعاونی به وجود می‌آید. بدین دلیل که فرد فرد اعضای سازمان برای حصول به نتیجه واحدی به گرد هم آمده‌اند که وظیفه شرکت تعاونی متشکل از این افراد هم در جمع رسیدن به همان نتیجه است. چنین مشابهتی بین هدف‌های اعضا از یک طرف و سازمان تعاونی از طرف دیگر مهم‌ترین عامل در جذب واقعی اعضا و جلب مشارکت صمیمانه آنها خواهد بود و برعکس در مواردی که تضاد هدف‌ها وجود دارد، بدین‌صورت که تعاونی در پی مقصودی است که اعضا با آن بیگانه می‌باشند، هیچ‌گاه نباید به شرکت فعالانه اعضا در فعالیت‌های تعاونی و در نتیجه توفیق چنین سازمانی امید بست. ضمن آنکه در «شرکت‌ها»، تأمین منافع اعضا از اولویت‌هاست (Hommervoll, 2009).

۴-۱ هدف از تشکیل تعاونی

دلایل متعددی می‌توان برای تشکیل «شرکت‌ها» ذکر کرد؛ کاهش هزینه‌ها، دسترسی به منابع جدید، دسترسی به بازارهای جدید، کاهش ریسک و... به‌طور کلی شرکت‌ها، به

تحقق اهدافی کمک می‌کنند که امکان تحقق آن اهداف بدون ایجاد شرکت میسر نمی‌باشد (Ding, 2010). تشکیل یک شرکت تعاونی بدین معنی است که با تجمع نیروهای فردی، وقت، انرژی و سرمایه انسان‌ها، مؤسسه‌ای به وجود می‌آید که قادر است برای همه اعضاء خدماتی انجام دهد که هر یک به تنهایی قدرت انجام آن را نداشته‌اند. به‌طور مثال بدون عضویت در یک شرکت تعاونی مصرف و تشکیل یک نیروی جمعی از مصرف‌کنندگان، فرد یا خانواده مصرف‌کننده فاقد هرگونه توان رویارویی با قدرت‌های فائق اقتصادی در بازار است.

نقش اجتماعی و اقتصادی تعاونی‌ها و نگاهی به موضوع توسعه جهانی تعاونی‌ها، طیف وسیعی از عملکرد و فعالیت بخش تعاون را آشکار می‌سازد. تعاونی‌ها در بخش‌های متعددی نظیر امور کشاورزی، مصرف، آبیاری، فراوری، مواد غذایی، صنایع دستی، منسوجات، فلزکاری، امور ساختمانی، برق‌رسانی، چرمکاری، چاپ، بهداشت، مؤسسات آموزشی، بانک‌ها، آب‌رسانی، تفریحی و اوقات فراغت، هنری و حرفه‌ای و غیره حضور دارند. تعاونی‌ها علاوه بر تدارک فرصت‌های اشتغال و ایجاد درآمد، قادر به ارائه خدمات گوناگون اجتماعی به اعضای خود می‌باشند (نظام سعیدی، ۱۳۸۶).

به عبارت دیگر می‌توان گفت ریشه و منشاء و انگیزه‌ای که فرد را داوطلبانه به عضویت در یک شرکت تعاونی موجود جلب می‌نماید و یا او را به تشکیل یک شرکت جدید از طریق همکاری با سایر افراد ترغیب می‌نماید را باید در موارد زیر جستجو نمود:

- در زمینه اقتصاد و منطق، فرد علاقه‌مند به بهبود وضع اقتصادی خویش بوده و انتظار دارد که از مزایای اقتصادی عالی‌تری استفاده کند. این مزایا عبارتند از تحصیل، درآمد حقیقی بالاتر، استفاده از خدمات بهتر و بالاخره بهره‌مند شدن از زندگی عالی‌تر با معیارهای والاتر

در زمینه اجتماعی - احساسی موجبات و علل اقتصادی آگاهانه یا ناخودآگاهانه فرد را در اتخاذ تصمیم تحت تأثیر قرار می‌دهد. از جمله انگیزه‌های غریزی برای تحصیل اطمینان خاطر بیشتر به خصوص در ایام بحران و تغییرات اجتماعی که رهبری شرکت تعاونی و اشتراک مساعی با دیگران فراهم می‌سازد.

در شرکت‌های تعاونی رنگ اقتصادی نمی‌تواند به رنگ اجتماعی غالب گردد، زیرا در غیر این صورت دیگر تعاونی نیست بلکه یک بنگاه تجاری می‌باشد که عده‌ای برای کسب سود به دنبال آن می‌باشند و از طرف دیگر تعاونی صرفاً دارای اهداف اجتماعی نیز نمی‌باشد و از این جهت با مؤسسات خیریه و سایر فعالیت‌های صرفاً اجتماعی تفاوت دارد. این جملات را می‌توان با این عبارت که تعاونی نه برای سود، نه برای صدقه، بلکه برای خدمت تشکیل شده، قرین ساخت (نظام شهیدی، ۱۳۸۶).

۱-۵ نقش و کارکرد تعاونی

یکی از اهداف «شرکت»، ارتقای سطح اثر بخشی عملیات و هم افزایی در سازمان است (Gorenak, 2009). به عنوان نمونه در تعاونی‌های فعال در زمینه کشاورزی، تعاونی‌ها خریدهای کلی که شامل عرضه کود، بذر، مواد شیمیایی برای اعضا می‌باشد را سازماندهی می‌کنند. همچنین تعاونی‌ها بازاریابی محصولات کشاورزان را با اقدامات زیر تسهیل می‌کنند:

وضعیت بازار را بررسی می‌کنند؛

بسته‌بندی و طبقه‌بندی محصولات اعضا را انجام داده و خدمات حمل و نقل را برای انتقال آن به بازار فراهم می‌کنند؛

قیمت‌گذاری، افزایش و فروش محصولات اعضا برای خرید نهادها را برعهده می‌گیرند؛

ارایه اعتبار اعضا برای خرید نهادها را بر عهده می‌گیرند؛

آگاه کردن کشاورزان و آموزش آنان را از طریق مطلعين و متخصصين آشنا به مسائل کشاورزی و در امور مربوط به درو و برداشت محصولات تسهیل می‌کنند (نظام شهیدی، ۱۳۸۶).

به طور کلی نقش تعاونی‌ها در یک جامعه را نمی‌توان در یک قالب واحد بیان کرد، بلکه باید در چهارچوب‌هایی مجزا به بررسی آن پرداخته و بدین ترتیب تصویر دقیق‌تری از مسئله بدست آورد، کارکردهای مختلف تعاونی‌ها عبارتند از: کارکرد مشترک (یا عام) تعاونی‌ها و کارکرد خاص تعاونی‌ها.

الف) بررسی کارکرد مشترک (یا عام) تعاونی‌ها

در کارکرد مشترک (یا عام) تعاونی‌ها؛ شرکت‌های تعاونی صرف‌نظر از انواع و اشکال مختلف خود (تولید، مصرف، اعتبار و اشکال دیگری که به‌تدریج به وجود آمدند، نظیر تعاونی‌های مسکن، بازاریابی، تأمین نیازمندی‌های صنفی و....) اثر و عملکرد اجتماعی و اقتصادی مشخص و واحدی دارند، به عبارت دیگر این عملکرد، مشترک (عام) و برای همه انواع تعاونی‌ها یکسان است، گرچه نحوه تحقیق و شیوه اعمال این تأثیر ممکن است در مورد تعاونی‌های مصرف یا اعتبار، تولید یا بازاریابی و غیره متفاوت باشد. این عملکرد عام عبارتست از (انصاری، ۱۳۸۶):

اول - ایجاد عدالت اجتماعی نسبی و توزیع بهتر و مناسب‌تر ثروت در جامعه: این جنبه از تأثیر، هم جنبه اجتماعی داشته و هم اقتصادی؛ یعنی باعث کاهش و جلوگیری از افزایش شکاف‌های عمیق و اختلافات شدید بین اقشار فقیر و غنی جامعه می‌شود و به بیان دیگر از دو قطبی شدن جامعه و به وجود آمدن گرفتاری‌ها و درگیری‌های اجتماعی جلوگیری می‌کند. تأثیر کلی تعاونی‌ها در توزیع عادلانه‌تر ثروت به‌طور مشخص نتیجه وجود چهار اصل در میان اصول تعاونی است. این چهار اصل عبارتند از:

اصل پرداخت سود محدود به سهام (که باعث می‌شود همه سود به سرمایه تعلق نگیرد) و اصل پرداخت مازاد برگشتی؛ وجود این دو اصل موجب می‌گردد که برخلاف شرکت‌های غیر تعاونی، همه سود به سرمایه تعلق نگیرد و کسانی هم که فاقد سرمایه هستند سهمی از سودهای ناشی از فعالیت‌های اقتصادی در جامعه بدست آورند.

اصل حق رأی (یا هر نفر یک رأی) که این اصل باعث می‌شود که برخلاف شرکت‌های غیر تعاونی که تصمیم‌گیری و اداره تعاونی به دست صاحبان سهام بیشتر است و به‌طور طبیعی آنها از این امکان برای افزودن بر سود و ثروت خویش استفاده می‌کنند و فاصله خود را با اقشار کم درآمد روز به روز بیشتر کنند، در تعاونی‌ها هر فرد دارای یک رأی می‌باشد و در نتیجه برای تصمیم‌گیری در هر موردی موافقت اکثریت اعضا لازم است، بنابراین تصمیمات پولی و مالی همیشه به صورتی اتخاذ می‌گردد که به نفع اکثریت باشد و از حاکمیت اقلیت جلوگیری می‌کند.

اصل ادغام کار و سرمایه در تعاونی‌های تولیدی که از ورود کار، بدون سرمایه‌گذاری (عضویت) و سرمایه‌گذاری بدون کار در تعاونی‌های فوق جلوگیری می‌کند و در نتیجه سود به جای تعلق به مقدار محدود سهامداران در شرکت‌های تعاونی، به همه کارکنان تعلق می‌گیرد.

دوم - تعاونی صرف‌نظر از اشکال متفاوت آن، موجب نشر و گسترش ارزش‌های جدید و قابلیت‌های تازه و روحیه همکاری و تعاون در اجتماع می‌شود. مردم می‌آموزند که مسائل و مشکلات خود را از راه همیاری با یکدیگر و اشتراک مساعی حل و رفع کنند. امکانات جزئی خود را (چه مالی و چه غیرمالی) به روی هم ریزند و در راه هدف مشترک و واحد مورد استفاده قرار دهند. می‌آموزند که چه طور در قالب یک سازمان مشخص و رسمی به فعالیت مشترک در جهت اهداف مشترکی اقدام کنند، چگونه این سازمان را اداره و هدایت نمایند و چه کسانی را به‌عنوان صالح‌ترین افراد برای مدیریت آن برگزینند، خود چطور ضمن مشارکت مستقیم در تصمیم‌گیری‌ها و حتی‌الامکان اجرای تصمیمات به کنترل و نظارت در سازمان بپردازند. مهم‌تر اینکه، همه تجربیات و آموخته‌ها مسلماً در قالب نسبتاً محدود و بسته یک تعاونی محصور نخواهد ماند و در زندگی روزمره و در جامعه بزرگ نیز مورد استفاده قرار خواهند گرفت. افراد چنین جامعه‌ای که این آموزش‌ها را از طریق تعاونی خود اخذ نموده‌اند قطعاً خواهند توانست در امور جامعه بزرگی که در آن زندگی می‌کنند نیز مشارکت نمایند و قابلیت‌های عملی و تجربی لازم را برای انجام چنین امر خطیری چون مشارکت در امور اجتماعی، اقتصادی و سیاسی را بدست خواهند آورد. به خاطر این جنبه از تأثیر تعاونی‌ها در اجتماع است که گفته می‌شود که تعاونی‌ها در کنار جنبه اقتصادی، دارای وجه اجتماعی نیز هستند، در حالیکه سازمان‌های غیرتعاونی فقط به‌عنوان یک مؤسسه اقتصادی به منظور تحصیل سود و اکثراً نیز بدست آوردن حداکثر سود ممکن، به فعالیت می‌پردازند. اجرای چنین نقشی توسط تعاونی‌ها در نیمه قرن نوزدهم در جوامع اروپایی که صنعت جدید کارخانه‌ای با شتاب رو به رشد بود و تکاثر و تجمع ثروت در دست اقلیتی کوچک به سرعت شکل می‌گرفت و انبوه عظیمی از مردم در فقر و فلاکت به‌سر می‌بردند و نیز در شهرها و به‌خصوص مراکز صنعتی روحیه فردگرایی و بی‌توجهی به مصالح و خواست‌های دیگران و پایمال نمودن منافع هم‌نوعان رواج یافته

بود، جامعه را مشتاق به پیدایش نظریه و تجربه‌ای که تعدیلی در مشکلات آن بوجود بیاورد و به‌خصوص شکاف موجود بین اقشار محروم و کم درآمد و گروه‌های ثروتمند و کسانی که سرمایه‌های بی‌حساب به چنگ آورده بودند را از میان بردارد، نموده بود. تعاونی‌ها کم و بیش به این انتظار جواب مثبت دادند و هر یک از انواع تعاونی‌ها با استفاده از شیوه‌های مختلف آن را تا حدودی محقق ساختند.

لازم است اشاره شود که میزان قدرت تعاونی‌ها در اعمال چنین تأثیراتی (کارکردهای عام تعاونی) در جامعه (توزیع عادلانه تر ثروت و دادن آموزش به افراد اجتماع) بستگی مستقیم به رشد کمی (تعداد تعاونی‌ها، تعداد اعضا، میزان سرمایه و امکانات مالی، حجم عملیات و...) و همچنین خصوصیات کیفی تعاونی‌ها (منظور وجود خصلت و ماهیت تعاونی و تمایز دقیق آنها از سازمان‌های غیرتعاونی - خصوصی یا دولتی) دارد. به بیان دیگر اگر در جامعه‌ای تعاونی‌ها گسترش کافی داشته باشند و عملیات نسبتاً وسیعی را در حیطه‌های تولید کشاورزی و صنعتی، توزیع، ساختمان‌سازی و سایر خدمات در اختیار داشته باشند و نیز ویژگی‌های یک شرکت تعاونی واقعی را دارا باشند (اصول تعاون که نشان‌دهنده ماهیت تعاونی هستند در آنها رعایت شود) می‌توانند اثرات عام و کلی و مثبت فوق را در جامعه بجا بگذارند. طبعاً می‌توان استنباط نمود که تعداد کمی تعاونی واقعی با امکانات ناچیز و یا مؤسساتی که فقط نامی از تعاونی داشته باشند و در حقیقت، یک شرکت غیرتعاونی باشند، هر چند به تعداد زیاد ایجاد شده باشند، نخواهند توانست تأثیر چندانی بر جامعه گذارده و باعث دگرگونی آن شوند. مسئله تعدد و کثرت تعاونی‌ها روشن و واضح است و مسئله‌ای کمی و عددی است و به راحتی قابل سنجش و اندازه‌گیری می‌باشد و به سهولت می‌توان با مراجعه به اعداد ارقام مربوط به تعداد تعاونی‌ها به تفکیک نوع فعالیت (در بخش‌های صنعتی، کشاورزی و خدمات) تعداد اعضا و میزان فعالیت آنها بدان دست یافت. ولی ماهیت تعاونی و وجوه تمایز آن با سازمان‌ها و شرکت‌های غیرتعاونی که وجه غیرکمی و کیفی است چطور روشن می‌شود؟ این جنبه با تعیین جایگاه سرمایه و تسلط و تفوق آن و در مقابل، نقش اعضا و افراد انسانی در شرکت تعاونی و در مقایسه آن با یک سازمان خصوصی مشخص می‌گردد. توضیح اینکه در تعاونی‌ها انسان‌ها نقش دارند و اعمال نظر می‌کنند و در غیر تعاونی سرمایه و پول، در